ШАЛҚАР

ТАУДАН КЕНДЕ ЕМЕСПІЗ, КӨЛІМІЗ ДЕ КӨП, БІРАҚ...

«Облысымызда қанша тау бар?» деген сұраққа [illegible] бергенде барып Мұғалжар тауын атармыз мүмкін. Осындайда басқа бір таудың атын атап «оның биіктігі?» десе, сонда да тау болып па деп [illegible]. Олай себебі, [illegible] биіктігі мыңнан асқан метрді бағындырған тауларды «тау» дейді де, одан төменгілерін төбеге санайды. Сондықтан [illegible]

Тау жөніндегі түсінігіміздің дұрыс болуы үшін әуелі биіктікті салыстырмалы түрде қарайық. Телемұнаралардың ең биігі Мәскеудегі Останкино - 533, Алматыдағы - 371 метр екен. Париж, Санкт-Петербург телемұнаралары 300 метрден сәл-пәл ғана асады (энциклопедия деректері). Бұлар да биікпін деп кеудесін керіп, көктен [illegible] қарайды. Ал сонда біздің облыс көлеміндегі «төбелер» 400-600 метрден асып түседі. Осындайда «Біз оларды неге білмейміз, білсек те неге шыңы төбеге балап [illegible]?» деген [illegible]. Бірақ [illegible] сұрақ туындайды.

Облысымызда жүздеген тау, үстірт, қыраттар, бұйраттар бар. Мысалы, картаның 58-59 ендік аралығы бойынша тек Мұғалжар тауының оң жақтағы аудан маңын шолып өтсек, әрқайсысының биіктігі 300-600 метрден асатын бізге беймәлім 30 таудың тізімі шығар еді: Боқтыбай - 656 м, Құшқбай - 551, Имантау - 518, Сарытау - 492, Алабас - 476, Бершоқы - 635, Ақбесты - 546, Жалтау - 503, Майбұлақ - 475, Қарасеңгір - 424, Айрық - 635, Шортал - 540, Обалы - 503, Рысқұл - 470, Жақсытау - 404, Дәутау - 619, Мұғалжар - 538, Бесбай - 500, Сарытау - 458, Жамантау - 393, Майбұлақтау - 590, Шортанды - 538, Қарашоқы - 498, Қаратау - 452, Мұзбел - 383, Бейімсай - 572, Құмсай - 536, Тыбұлақ - 493, Қарасор - 452, Жалпақ - 349 м.

(Жалғасы, 2-бетте).

(Басы 1-бетте).

Тау алыстаған сайын биіктей түседі. Шалқарлықтар тау биін Боқтыбай десе, мұғалжарлықтар Айрықты атайды. Айрықтың етегіне барсаң оның биіктіп сөйлемейді, ал ол сөйте тұра 150 шақырым қашықтықтан көкмектен мұнартып көз алдына келеді. Оған жеткенше

толтыратын су алмасуы баяу табиғи су айдындары» (Қазақ энциклопедиясы). «Көл - теңізбен қосылмаған құрлықтар өңіріндегі суға толы дербес ойыстар» (Википедия бойынша). Көлдің үлкен кішісі, терең-тайызы, ащы тұщысы бар. Олар өңірде біз аңғармайтын мән беретін [illegible] түрлі [illegible] зоналарымен әшенеді.

ТАУДАН КЕНДЕ ЕМЕСПІЗ, КӨЛІМІЗ ДЕ КӨП, БІРАҚ...

поезың да орап өтіледі.

Орал тауы сілемдерінің Ақтөбе облысындағы ірісі Мұғалжар тауы. Бұдан аласалары облыс өңіріне буын-буын боп тарап кеткен. Ол әр аудан көлемінде ондап кездеседі. Ұзын саны 50-ден астам.

Тау - табиғат байлығы. Одан бұлақтар ағып шығып, өзен құрайды. Өзендер де кішігірім тарауларға бөлініп, ағыс көлдерді толтырады. Біздің ауданда Мұғалжардан келетін Төбесай, Қауылжыр арқылы көлдеріміз қар суымен толығып отырады. Тау - тек қана су көзі

Енді Ақтөбе облысы территориясындағы көлдердің тізімін айтсақ, олар: Шалқар-Қарашатау (көлемі 18,5 км²), Шалқар - 7,9 км², Мыңжасаркөл - 9,3, Бегенкөл - 12,3. Көлемі жағынан ірі көлдер: Байтақкөл - 47 км², Айыркөл - 45,5, Өйке - 29-66, Толағайсор - 26,7, Есе Шалқар - 23,4, Құдым - 23-30, Мелдекөл - 19,8-25, Қамыскөл - 18,6, Теңсор - 18,5, Копасор - 14,8, Қызылкөл - 14,6, Мұқтаркөл - 19,2, Төбекөл - 10,0, Теңізсор - 10-21, Ащықұдық - 15,1, Қаракөл - 10,0.

Осылардың жетеуі Шалқар өңірінде, қалғаны Ырғыз, Мұғалжар, Байғанин

емес, оның түрліше қазба байлықтары болады. Мәселен, осы аталған тауларда қобалы никель, хром, мұнай, газ, темір, мыс, т.б. кен шикізаттарының қоры бар. Сондай-ақ ерте кезде Мұғалжар сілемдері жерімізді сырттан жаулардан қорғау үшін пайдаланылған қорған болған. Бабаларымыз бекініс жасап басқа тайпаларды, кейіннен жоңғар, қалмақтарды, ақ гвардияшыларды соққылап жеңіске жетіп отырған.

Енді көлдерді сөз ететін болсақ. Қазақстанда жалпы 48262 көл бар екен. Оның 1748-і Ақтөбе өңірінде. Мұның барлығын мектеп оқулығында айтпайды, оқушы тұрмақ үлкендеріміз де біле бермеуіміз мүмкін. Біздің қазақ көктемгі қар суынан пайда болған ойпаң жерлерді, тіпті қақ суын да көл деп атай берген. Мәселен, Қопасор даласында Жапырақтыкөл, Шашақтыкөл, Баяулыкөл, т.б. көлдер бар. Олар кей жылдары жазық дала да, кей жылдары қар, жаңбыр мол болғанда көлшіктеніп, бірақ жаз ортасы тартылып, сіңіп кетеді. Ал көл дегеніміз не? Көл — құрлықтағы ойыстардағы

аудандарында орналасқан. Бұдан басқа кішігірім көлдер 150-ден астам. Бұ жөнінде да саналады. Бірақ олар картаға түспеген.

Көлемі кең, ауданы аумақты, жолсызда айнадай жарқырап, дауылды күні жарылған бурадай толқыны жағаны ұрып жататын көл болса қандай ғажайып! Ал оның жағасы қоға-қамысты, тал-теректі, үйрек ұшып, қаз қаңқылдап, шу-шуы у-шу болып жатса. Бұл енді бұрын болған, ал қазір арман, қиял ғана. Әрине, көл жағасындағы әлемде тастаған қоқысты да айтпай кетуге болмайды.

Көлім — көп. Көптігінен не пайда, егер олар күтімсіз жетімектің күйін кешсе. Табиғи байлығымыз мынау деп көрсететін кесім қане? Тіл түрмеледі. Ұстазымыз, білім беру ісінің ардагері, марқұм Сапа Жездібаев Ақтөбе өңіріндегі өзен-көл, тау, т.б. табиғи байлықтарын зерттеп, баспасөзге жариялап отырған болатын. Осы мақалада ол кісінің еңбектерімен деректері келтірілді. Мақсат — оқырман қауым өз құндылықтарымызды, баға жетпес қазынамызды біле жүрсе деген ниет.

И. ҚҰЛДЫҚБИҰЛЫ